

Anne Norton, *On the Muslim Question*. Princeton:
Princeton University Press, 2013. Str. 272.

Tokom 2013. godine u izdanju Princeton University Pressa objavljena je knjiga *On the Muslim Question*, autorice Anne Norton. Anne Norton je profesorica političkih nauka i komparativne književnosti na Univerzitetu u Pensilvaniji. Napisala je mnoga djela o političkoj teoriji i političkoj kulturi, među kojima su, osim spomenutog, i *Leo Strauss and the Politics of American Empire* (New Haven: Yale University Press, 2004), *95 Theses on Politics Culture, and Method* (New Haven: Yale University Press, 2003), *Bloodrites of the Post-Structuralist* (Routledge: 2002) i dr.

Naslov knjige *On the Muslim Question* odražava naslov poznatog eseja Karla Marxa iz 1843. godine – „On the Jewish Question“, u kojem je on kritizirao jednog od svojih savremenika, Brunu Bauera, koji je smatrao da Jevreji mogu postići potpunu političku emancipaciju samo ako se odreknu svoje religije.¹

Uočivši da kao što je nekoć jevrejsko pitanje, koje je označilo i najveća dostignuća, ali i posrnuća prosvjetiteljstva, bilo suštinsko za politiku i filozofiju prosvjetiteljstva, Anne Norton smatra da je to u naše vrijeme muslimansko pitanje. I kao što su u skorijoj prošlosti Jevreji bili označeni kao prijetnja, čak i onda kada su bili predmet političkih napada i kada je odnos prema njima ukazivao na propast etičkih sistema koji ih nisu obuhvatili, u savremenom kontekstu se islam (i muslimani) smatra političkom prijetnjom: kršćanima, Jevrejima, ženama, vrijednostima i ustanovama prosvjetiteljstva (str. 3). Liberalne i socijalne demokratske države našeg vremena oklijevaju pred muslimanima, ističe. Oklijevaju da ih uključe, da im daju prava i privilegije građanstva. „Sloboda, jednakost, bratstvo“ u odnosu prema muslimanima više nisu imperativi, već postaju pitanja: Sloboda? Jednakost? Bratstvo? Na istim mjestima na kojima se nekada pozivalo na protjerivanje Jevreja, danas se čuju zahtjevi za zaustavljanje i sprečavanje muslimanske imigracije (str. 3).

Međutim, zabrinutost koju Evropa projicira na muslimane, smatra Norton, odraz je starih evropskih strahova o značenju prošlosti i smjeru budućnosti. Evropska

1 Joost Legendijk, „On the Muslim Question“, *HuffPost* (2. 5. 2013), https://www.huffpost.com/entry/anne-norton-on-the-muslim-question_b_3195268, pristupljeno 7. 2. 2020.

ustavna kriza, tvrdi, djelimično je uzrokovana nemogućnošću odgovora na pitanje da li je Evropa kršćanska ili sekularna (str. 4). Iako se smatra da zapadni sekularizam ima porijeklo u razdvajanju crkve i države, u mnogim državama nije postignuto to razdvajanje (str. 8). Čak ni francuski strogi sekularizam – *laïcité* nije stvorio obećanu neutralnost javne sfere, smatra.

Sekularni okvir osiguravao je zaštitu crkve od „kritike razuma“, od grubih rasprava u javnom prostoru. Dakle, to nije bio trijumf ateizma ili prosvjetiteljstva, već dogovor starih neprijatelja, nemoćnih da pobijede jedni druge. Stoga, tvrdi, strah od islama nije samo strah od islama, već od povratka religijske moći (str. 9).

Shodno tome, prema Norton, izvor najvećih strahova u Evropi jesu vlastiti unutrašnji sukobi. Ne plaši se budućnosti, već prošlosti. Prošlosti otjelovljene u običajima i tradicijama ruralne, primitivne Evrope, moći religije da veže i odvezuje. Upamćene prošlosti ratova, siromaštva, religije i represije. Plaši se njenog povratka. Prisustvo useljenika podsjeća na prisustvo te prošlosti (str. 24).

Prema tome, muslimansko pitanje, kao i jevrejsko u skorijoj prošlosti, ukazuje na nedostatak vrijednosti zapadne civilizacije: ljudskih prava, građanske slobode, demokratije, jednakosti i dr. U nastavku ćemo bliže predstaviti neke od njenih ideja u vezi sa spomentim vrijednostima, koje su još uvijek vrlo značajne, iako je prošlo relativno dosta vremena od objavljivanja knjige.

Sloboda (od) govora

Teorija o sukobu civilizacija, koja je, ističe Norton, muslimane označila neprijateljima slobode govora, dominira zapadnim javnim prostorom još od 19. stoljeća. Međutim, tvrdi, Zapad je mnogo manje slobodan nego što bi se željelo vjerovati. Postoji više načina oduzimanja slobode govora. Ljudi mogu biti utišani, ali i prisiljeni da govore. „Mi, Zapadnjaci, ohrabreni smo da mislimo da smo slobodni onda kada smo najviše ograničeni. Mijenjamo opasniju praksu govorenja istine onima koji imaju moć za manje rizičnu praksu vrijeđanja nemoćnih. Zaboravljamo da je pravo na šutnju ključno u slobodi govora“ (str. 40). Na Zapadu postoji još mnogo toga o čemu se mora šaptati, tvrdi (str. 44).

Označavanje muslimana neprijateljima slobode govora, ističe, istovremeno ih čini i subjektima obavezujućeg govora: moraju osuđivati terorizam i terorističke napade, moraju se pridružiti ismijavanju vlastite religije i sl. (str. 42). Mogu (i moraju) govoriti, ali ne mogu govoriti slobodno.

Zapadna kritika Tariqa Ramadana, ističe, pokazuje da ni obavezujući govor nije dovoljan. Caroline Fourest u knjizi *Brat Tariq Brother Tariq: The Double-speak of Tariq Ramadan*, Encounter Books, 2008) naziva „dvostrukim govorom“

izjave u kojima se Ramadan zalaže za jednakost žena, podržava slobodu govora, demokratiju i liberalne principe. Kako bi se znalo šta Tariq Ramadan *zaista* (kurziv dodat) misli, mora se konsultirati Caroline Fourest, zaključuje Norton. Štaviše, ona ide korak dalje od zahtjeva da muslimani govore ono što su im drugi naložili, tvrdi. Oni to mogu govoriti, ali im se neće vjerovati. Stoga je uzaludan zahtjev da se „osudi terorizam“ i „prihvate liberalne vrijednosti“ (str. 173).

Isto tako, smatra, američki autor Paul Berman kritiku Tariqa Ramadana ne centrira na njegove ideje i stavove, već na njegovo porijeklo. Prema njemu, Tariq Ramadan ne može biti čovjek kao što je Paul Berman. Ne može imati slobodnu volju, mišljenje, ideje i odluke. On je samo prenosilac misli svog djeda, osnivača Muslimanske braće, Hassana al Bannaa. On nije čovjek poput nas. On ne pripada racionalnom, već iracionalnom. Bermanova misao oblikovana je slobodom i izborom, Tariqova krvlju i precima. On je musliman. Ne može biti ništa drugo (str. 172).

Autorica Norton podsjeća da ideja da određeni ljudi treba da budu isključeni iz politike zbog svog porijekla pripada feudalizmu ili modernom rasizmu. Antisemiti smatraju da ateista može biti Jevrej, kao i da je pobožni kršćanin (još uvijek) Jevrej. Njihova uvjerenja smatraju se prikriivanjem (str. 172).

Opasnost oduzimanja prava na šutnju i obavezujućeg govora prepoznao je rani moderni liberalizam, ističe. Kasna moderna misao prepoznala je da zahtjev za govorenjem čini mogućim nadzor, represiju i kontrolu (str. 44). Stoga, najveća prijetnja slobodi govora ne dolazi od onih koji bi je ugušili, već od onih koji bi nam nalagali šta bi trebalo da govorimo, zaključuje Norton.

Jednakost

U poglavlju o jednakosti analizira, između ostalog, djela američkog filozofa John Rawlsa, egipatskog autora Sayyida Qutba, posebno pronalazeći paralelu u njegovim stavovima o jednakosti i borbi protiv siromaštva sa stavovima američkog ekonomiste Milтона Friedmana.

U djelu Pravo naroda (*The Law of the Peoples*, Harvard University Press, 1999), ističe Norton, filozof John Rawls suprotstavlja liberalni Zapad i nasilne, imperijalističke muslimanske države, koje nastoje da „prošire teritoriju“ (str. 98–99). Kritizirajući ovakav stav, Norton podsjeća da je uspostavljanje carstava i širenje teritorije pripadalo liberalnim narodima, među kojima su Britanci, Francuzi i Amerikanci, podstaknuti liberalnim teoretičarima poput Johna Stuart Mila, u dugoj epohi prije naše ere (str. 98–99). Ovakav pristup, ističe, uzrokovan je Rawlovim suprotstavljanjem idealnog i idealno liberalnog Zapada stvarnom

muslimanskom svijetu (i ne najboljim od muslimanskog svijeta), kao i smještanjem muslimanskih uspjeha i zapadnih neuspjeha u prošlost (str. 100).

Naprimjer, iako u fusnoti, Rawls priznaje da su muslimanske zemlje tolerisale vjerske manjine. Ali, tolerancija je smještena u prošlost (u Osmansku državu). U prošlost je smješten i progon vjerskih manjina na Zapadu, iako je holokaust još uvijek u sjećanju živih (str. 100).

Dok je Rawls, ističe Norton, označio hijerarhiju stranim liberalnim narodima, razlike između bogatih i siromašnih nastavile su rasti u tim društvima. Jednakost je napuštena kao ideal. S druge strane, Sayyid Qutb (egipatski autor, vodeći član Muslimanske braće), na Zapadu poznat isključivo kao inspiracija teroristima i arhetip ekstremiste, kritizirao je nejednakost i isticao vrijednost ljudskog dostojanstva (str. 105), navodi Norton. U djelu Društvena pravda u islamu (*al-'Adalah al-ijtimā'iyah fi al-Islam*, Cairo: Maktabat Mirr, 1945) objavljenom 1945, isticao je da su žene „potpuno jednake muškarcima“ i da njihovo obrazovanje nije samo moguće, već i obavezno. Priznavao je pravo privatnog vlasništva i slobodnog tržišta, kao i liberalne revolucije koje su prepoznale „svetost i nepovredivost“ prava na vlasništvo. Ako je Qutb antiteza liberalizmu, ističe, onda nije u ovim pitanjima (str. 106–108).

Iako je neupitno da Qutb ima određene političke i teološke stavove, koji mogu i treba da se osuđuju, nije li to tačno za sve ljude čija djela koristimo i čak kanoniziramo, pita se. Platonovo osuđivanje demokratije i Aristotelovo služenje tiranima može izgledati kao da pripada dalekoj prošlosti, ali osuđivanje pokreta za građanska prava i studenata Afroamerikanaca Hannah Arendt teško da se može smjestiti u neprosvijećenu prošlost, tvrdi (str. 115).

Možda bi, ističe Norton, pravičan pristup Qutbovim djelima i stavovima postavio teška pitanja liberalnim društvima Zapada, koja se još uvijek pozivaju na slobodu, jednakost i bratstvo. Bili bi prisiljeni priznati da je čovjek bez novca manje od brata. Da je nejednakost neprijatelj slobode (str. 116).

Demokratija

U poglavlju o demokratiji dekonstruira uobičajene pretpostavke i stavove u djelima zapadnih autora o suprotstavljenosti i nepomirljivosti islama i demokratije. Na prvom mjestu analizira djela francuskog filozofa Jacquesa Derridaa. Derrida, ističe, u knjizi *Nasilnici* (*Voyous*, Paris: Galilée, 2003) „neprijateljima demokratije“ smatra islam u prvom redu. Nazvao ga je „drugim demokratiji“, zasnivajući svoj stav na otporu islama evropskom procesu „sekularizacije i time i demokratizacije“. Norton podsjeća da se mnogi ne bi složili da je sekularizacija isto što i demokratizacija (str. 118–121).

U poimanju „odsustva Aristotelove *Politike* iz islamskog preuzimanja“, te uvjerenju da je „Al-Farabi preuzeo samo ‘temu o filozofskom kralju’“, Derrida je, ističe Norton, napravio trostruku grešku u jednoj rečenici. Podsjeća da islam nije preuzeo Aristotela iz Evrope, već obrnuto, da je pozivanje na *Politiku* prisutno u islamskoj filozofiji, i da Al-Farabi ne samo da je preuzeo više od dijela o filozofu kralju, već je usmjerio Platona ka demokratiji (str. 121).

Naime, u opisu demokratskog grada, Al-Farabi, ukazuje i na prednosti i na opasnosti demokratije – na „užitak i užas“, navodi Norton. On citira Platona, ali ga usmjerava ka demokratiji, dodajući na njegov opis užasa i opasnosti demokratije, obećanja i njene mogućnosti:

Na površini izgleda kao vezena haljina puna različitih figura, različitih boja. Svi ga vole i vole da borave tu, jer nema ljudske želje ili čežnje koje ovaj grad ne može zadovoljiti. Narodi se useljavaju i ostaju tu i grad se širi (...) stranci se ne mogu razaznati od stanovnika. Sve različite želje i načini života tu se mogu pronaći. Što je veći, civiliziraniji, useljeniji, produktivniji i savršeniji, veća su dobra i zla koje posjeduje (str. 133).

Dakle, Al-Farabi je vidio demokratski grad kao kosmopolitski. Demokratski grad nije homogen, već raznolik i rastući. Privlači useljenike i oni su dobrodošli. Svi su u potrazi za srećom (str. 135-136).

Zatim, navodi Norton, Derrida, u djelu *Politika prijateljstva (The Politics of Friendship)*, smatra da je prijatelj uvijek već izgubljen, predstavlja duh ili sjećanje, a neprijatelj se uvijek krije u prijatelju: „O moji prijatelji, ne postoji prijatelj“ (str. 127). To je odraz dobro poznatog straha u Evropi, sadržanog i u strahu od savremenih terorista – od nepoznatog u poznatom, od prijetnje u neprijetećem, od čovjeka, koji je čovjeku vuk (Thomas Hobbs). Taj strah je, prema Hobbsu, i doveo do stvaranja države (str. 92). Međutim, ističe Norton, krhkost života u teškim vremenima okreće ljude jedne ka drugima, što je prepoznao muslimanski historiograf Ibn Haldun (str. 128). Ibn Haldun je smatrao da ljudi u teškim vremenima moraju imati dvije vrline ako žele preživjeti: hrabrost i oslanjanje na druge. Oni koji nauče ove dvije vrline i prežive, prosperiraju. Oni će zadobiti moć jer djeluju zajedno. Potreba ih je učinila političnim.

Gdje je Evropa?

U poglavlju „Gdje je Evropa“ Norton analizira šta je / gdje je Evropa, šta su to njene vrijednosti i odakle im je porijeklo. Kada je papa Benedict XVI rekao da Evropa ima kršćanske korijene, rekao je istinu, smatra Norton, ali to nije potpuna

istina, dodaje. Evropa je bila dom i najvećim prijetnjama kršćanstvu, poput ateizma, koji Slavoj Žižek naziva „najvećim evropskim naslijeđem“ (str. 141).

Sekularizam, liberalizam, kapitalizam i sve ostale ornamente evropske kulture oblikovali su kako kršćani, tako i Jevreji. Nastojanje da budu izolirani i isključeni Jevreje je učinilo ključnim u stvaranju evropskih ustanova i ekonomskom razvoju. Njihovo uključivanje i emancipacija postali su osovina liberalnih ustanova, kako je uočio Marx (str. 142).

Nacistička prošlost, koja poput tamnog oblaka bdi nad Evropom, oblikovala je pravo, filozofiju, politiku, popularno sjećanje i umjetnost. Ta prošlost progoni Evropu. Oživljavaju je doprinosi savremenih Jevreja (str. 142–143).

Kršćanstvo se u Evropi širilo mačem. Ako je zapadna civilizacija kršćanska, ili je bila kršćanska, kršćanstvo nije zapadno. Potječe iz onoga što je sada muslimanski svijet: Turske, Sjeverne Afrike i Arabije (str. 143–146).

Gdje je, onda, Evropa? Da li dopire dokle i jezici i kultura šireni kolonizacijom? Da li je u Americi, Kanadi, Australiji i Izraelu? Da li je Evropa mjesto ili ideja? I šta je Evropa kada je kod kuće? (str. 156).

Put do evropskih vrijednosti bio je dug i mukotrpan, kao i put do tolerancije. Stoga je nepovjerenje u nove dolaske ukorijenjeno u evropskom nepovjerenju u sebe, tvrdi Norton. Budući da su Irci prije svega Irci, kako je pisao njemački novinar, Danci prije svega Danci, novim useljenicima nije ostavljena druga mogućnost osim da postanu Evropljani, više nego što su Evropljani bili ili će ikada biti. Dakle, zaključuje Norton, Evropa dvostruko duguje muslimanima: njen identitet nastao je kao odgovor istočnim muslimanima, a u zapadnim muslimanima ostvarit će se u potpunosti (str. 156).

Na kraju, iako tako čvrsto prihvaćen, sukob civilizacija ne postoji, ističe autorica. Tamo gdje se islam susreće sa Zapadom ne vidi se sukob, već svakodnevni život. Svakodnevno, obični ljudi pronalaze načine za zajednički život. Ti susreti nisu bez sukoba, „jer ovo nije utopija, ovo je dom“ (str. 195).

Odbacujući teoriju o sukobu civilizacija, prijetnjama islama i muslimana vrijednostima zapadne civilizacije kojoj su suprotstavljeni, Anne Norton dekonstruira dvostruke zapadne standarde i neosnovanu netrpeljivost (predstavljenu kao strah) Zapada prema islamu.

Otporom obavezujućem govoru, prividu slobode i hrabrosti, koja se dokazuje ugnjetavajući nemoćne, i kritičkim pristupom prema prošlosti i zapadnoj civilizaciji kojoj pripada, ona gradi mostove. Nakon napada na redakciju satiričnog magazina *Charlie Hebdo* odbila je identifikaciju sa *Charlie Hebdo*, smatrajući to napadom na slobodu govora, jer zahtijeva da govorimo po nalogu, i da slobodu govora svodimo na pravo na vrijeđanje, i to vrijeđanje nemoćne manjine, koja je predmet kontinuiranih napada i institucionalne diskriminacije.

„Ja nisam *Charlie Hebdo*... Žalim sve izgubljene živote, uključujući i život policajca Ahmeda Merabeta, koji je poginuo braneći *Charlie Hebdo*. Njegova smrt je pala u zaborav. On je bio tu da zaštiti *Charlie Hebdo*. To je dužnost. To je hrabrost. To je odbrana slobode govora. On pripada većoj Francuskoj i boljoj Evropi.“²

Kritizirajući strah, posebno uočen u pisanju američkog autora Paula Bermana, da se zidovi koji dijele (ili štite op. a.) Zapad od islama urušavaju i da bi se mogao naći u društvu muslimana, podsjeća da nema razloga za strah, da su zidovi već urušeni i da je Berman bogatiji zbog toga.

Njena ideja susreta, a ne sukoba islama i Zapada možda jeste utopijska, ali je ohrabrujuća. Pokazuje da prijatelj ipak postoji, da nije dalek i nedostižan te da nema razloga za strah. Čovjek čovjeku ipak nije (ili ne mora biti) vuk!

Ehlimana Memišević

---

2 Anne Norton, “Charlie Hebdo and Europe’s Rising Right”, HuffPost, 10. 01. 2015., https://www.huffpost.com/entry/charlie-hebdo-and-europes_b_6444368, pristupljeno 07. 02. 2020.